

Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar

Davut Dursun*

Giriş

20. yüzyılda Ortadoğu olarak adlandırılan ve coğrafi olarak Güneybatı Asya'da bulunan Türkiye, İnan, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez Ülkeleri ve Mısır'ı içine alan bölge tarihte olduğu gibi günümüzde de uluslararası gelişmelerin odağında yer almaktadır. İnsanlık tarihinde medeniyetlerin doğup geliştiği, semavi dinlerin dünyaya yayıldığı bir yer olmasının yanı sıra ekonomik, stratejik, kültürel ve demografik özellikler, bölgenin küresel önemini artırmaktadır. Bugünkü Ortadoğu siyasetinin karmaşıklığı, belirsizliği, istikrarsızlığı, kayganlığı, siyasal anlamda çağdaşlığın sembolü olan demokratik sistemlerden yoksunluğu, demokratikleşmeye karşı geleneksel yapıların ve süreçlerin dirençle ayakta durmaya çalışmaları gibi belirgin özelliklerin şekillendirdiği bir tabloya sahip olması, aslında sadece içinde yaşadığımız çağın bir sorunu değil tarihten günümüze taşınan ortak bir sorun olarak görülmelidir.

Ortadoğu, sadece bugün değil tarihin her döneminde uluslararası ilişkilerde politik, stratejik, kültürel, ekonomik ve genel dengeler açısından dünyanın en önemli bölgesi olarak aktif rol oynamıştır. Bu bölgedeki ülkelerin siyasetini belirleyen temel faktörler coğrafyadan kültüre, petrolden dinlere, stratejik bakımdan geçiş yolları üzerinde bulunmasından demografik zenginliğe kadar çok çeşitli olduğu görülmektedir. Ortadoğu tarihin başlangıcı olarak kabul edilen yazının icadından bu yana medeniyetlerin oluşmasına mekân olmuş, medeniyetlerin dünyaya intikalinde aktif rol oynamıştır. Doęu ile Batının buluştuğu bir kavşak noktası olan Ortadoğu, sadece ticari malların aktarıldığı bir pazar değil aynı zamanda inançların, kültürlerin ve medeniyetlerin birbiriyle kavuştuğu ve kaynaştığı bir geçiş noktası olmuştur.

İnsanlık tarihinde belirleyici rol oynayan kültürel bölgeler arasında Ortadoğu'nun baş sırada yer aldığı söylenebilir. Sanayi devrimiyle bu nitelik Batı dünyasına kaymışsa da petrolün bulunmasıyla

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

birlikte bölge kültürün yanında ekonomik alanda da etkisini artırmıştır. Tarihte hegemonik güç olmaya yönelik her devletin öncelikle bu bölgede hâkimiyet tesis etmeye çalışması dünya siyaseti açısından Ortadoğu'nun önemini ortaya koyan önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Dönemlerinin süper gücü olan bütün devletlerin Ortadoğu ile ilgilenmeleri, etkilerini güçlendirmeye çalışmaları ve bölgesel gelişmeleri yönlendirmek istemeleri sebepsiz değildir. Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlılar, modern dönemde önce İngiltere ve Fransa, ardından Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği bu bölgede etkin rol oynamaya ve hâkimiyet alanlarını genişletmeye yönelmişlerdir. Bu devletlerin dünya hâkimiyet politikaları bölgede tesis ettikleri egemenlikle orantılı olmuştur.

Bu gelişmeler bölge politikalarıyla dünya dengeleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ortadoğu'daki bölgesel gelişmeler ve çatışmalar, sadece bölgedeki toplumlara ve devletleri ilgilendirmekle kalmamış aynı zamanda uluslararası dengeleri ve büyük güçlerin politikalarını da etkilemiştir. Özellikle modern çağda bölge güçleri arasındaki çatışmalar, hegemonik küresel güçlerin kontrolü altında sürdürülmüştür.

İnsanların ilk defa yerleşik hayata geçtikleri Nil ve Fırat-Dicle havzaları aynı zamanda ilk medeniyetlerin yeşerdiği bölgeler olmuştur. Mezopotamya'da teşekkül eden Asur, Babil, Sümer, Akad ve diğer şehir devletleri insanlık tarihinin en eski siyasi yapıları ve buna dayalı şehir ve daha sonra da bölge medeniyetlerinin nüvelerini oluşturmuştur. Her iki havzada teşekkül eden şehir medeniyetleriyle ilgili eserler ve çeşitli yapıların bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.

Diğer taraftan dünyanın üç evrensel dini olan İslamiyet, Hıristiyanlık ve Musevilik bu bölgede doğmuştur. Mısır, Filistin ve Hicaz bu dinlerin doğduğu, geliştiği ve dünyaya yayıldıkları kutsal beldeler olarak tüm dünyanın devamlı gözlerini çevirdikleri yerlerdir. Asırlarca her üç dinin müntesipleri, dinlerini tebliğ eden peygamber ve sahabelerin hatıralarını barındıran bölgedeki şehirlere, kutsal mekânlara ve yerlere ulaşmak için gayret etmişlerdir. Her üç dinin de kutsal mekânları burada bulunmaktadır. İslam dininin en önemli mekânları olan Mekke, Medine, Kudüs, Urfa, Bağdat, Nefes, Kum, Kahire gibi

şehirler burada olup tüm Müminlerin kalbi buraya dönüktür.¹ Katolik Hıristiyanlar için bölge dışında Roma öne geçmişse de yine de Kudüs, Bethlehem, Nazareth, Galilee, Tabar dağı, Jericho, Nablus, Qubaibah, Azariyyah, Carmel dağı, Ein Kerem, Efes gibi yerler bu bölgededir. Yahudiler için de kutsallığı olan Kudüs, Ağlama duvarı, Süleyman mabedi, Sion dağı, Bethlehem, Carmel dağı, Safad, Meiron ve Tiberias gibi yerler buradadır.²

Ortadoğu'nun jeopolitik yapısı ve özellikleri bir yandan bölgenin dünya politikasındaki yerini ve önemini güçlendirip küresel güçlerin hegemonik rekabetini yönlendirirken diğer yandan bölge ülkelerinin siyasetlerini şekillendirmektedir. 19. yüzyıla kadar bölge dışı güçlerin etkisi sınırlı kalırken Osmanlı gücünün çözülmeye başlamasıyla küresel güçlerin stratejik hesapları ve politikaları etkili olmaya başlamıştır. Özellikle 19. yüzyılda petrolün bulunması ve sanayi ülkeleri için bunun ifade ettiği stratejik önem nedeniyle Ortadoğu üzerindeki hesaplar ve mücadeleler maksimum noktaya tırmanmıştır.

Sömürgeci Batılı güçlerin bölgeye yönelik rekabetleri 19. yüzyılda *Şark Meselesi* adıyla formüle edilmiştir. Batılı güçlerin sömürgecilik çerçevesindeki rekabetleri, Birinci Dünya Savaşı sonunda belirleyici sonuçlar doğurmuş ve Ortadoğu siyaseti sömürgeci güçlerin menfaatlerine göre yeniden belirlenmiştir. Bölgede Osmanlı Devletinin tasfiyesiyle Türk gücü Anadolu'ya sıkıştırılırken Arap Yarımadasının İngiltere ve Fransa arasında nüfuz alanlarına ve manda yönetimlerine bölünmesi modern çağda bölgeye yeni bir yapı kazandırmıştır.

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesinin jeopolitik ve jeoekonomik önemi uluslararası rekabetin ve çatışmanın dinamizmini oluşturmuştur. Bu dönemde bölge süper güçlerin çatışma alanlarından biri olarak öne çıkmıştır. Bölgede hâkimiyet kurmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri ile güneye doğru nüfuzunu genişletmeye çalışan Sov-

¹ Müslümanlarca kutsal sayılan Mekke, Medine, Kudüs, el-Halil, Meşhed, Kum, Necef, Kerbelâ ve Bağdat gibi şehir merkezleri Ortadoğu'dadır. Kur'an'da adları anılan peygamberlerin yaşadıkları beldeler, geriye bıraktıkları hatıralar, mücadelelerini yürüttükleri şehirler Ortadoğu'da bulunmaktadır. Bk. R. B. Serjeant, "The Religions of the Middle East and North Africa/ İslam", **The Middle East and North Africa 2002**, 48th edition, London, Europa Publications, 2001, s. 16.

² Hıristiyan ve Yahudiler için bölgede kutsal sayılan yerler için bk. R. B. Serjeant, a.g.m., s. 19-20.

yetler Birliği arasındaki rekabet ideolojik, ekonomik, siyasi ve kültürel çatışmaların alt yapısını şekillendirmiştir. ABD'nin çevreleme (containment) politikası ile SSCB'nin sıcak denizlere inme politikaları bu bölge üzerinde çatışmıştır. Soğuk Savaş döneminin süper güçleri arasındaki rekabet bölge içi çatışmalara, bölgesel bütünleşme ve dayanışma hareketlerine, yeni yapılanmalara ve husumetlere sebep olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında Ortadoğu bölgesinin jeopolitik önemi, uluslararası enerji kaynaklarının ve enerji intikal yollarının kontrolünü yeniden gündeme getirmiş ve rakipsiz durumdaki ABD'nin tek yanlı tasarrufları ile bölge Batılı devletlerin çıkarlarıyla entegre edilmek istenmiştir. 20. yüzyılın başlarında sömürgeci güçlerin menfaatlerine göre tanzim edilen siyasi coğrafyanın korunması, statükonun muhafazası ve tehdit olarak tanımlanan ideolojik ve siyasal hareketlerin tasfiye edilmesi için girişilen mücadeleler Körfez Savaşı'na ve Irak gücünün tasfiye edilmesine kadar gitmiştir.

Ortadoğu'nun siyasi coğrafyası

Ortadoğu'nun siyasi coğrafyası devamlı değişiklik göstermiştir. Özellikle bu değişiklikler modern çağda daha sık görülmüştür. Hiçbir zaman tek bir devletin hâkimiyeti altına girmemiş olan bölgenin büyük bir bölümü, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında idi. Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde bölgede bu devletler etkin birer güç olmakla birlikte farklı siyasi yapılanmalar da yaşama imkânı bulmuştur. Osmanlı Devleti ile birlikte Safeviler, 16. yüzyıl başlarına kadar Memlûkluler ve Körfez bölgesindeki bazı şeyhlikler etkinliklerini sürdürmüşlerdir.

Modern dönemde bölge üzerinde Batılı sömürgeci güçlerin egemenlik mücadeleleri öne çıktığından bölgenin siyasi coğrafyasında değişiklikler gerçekleşmiş, bugünkü siyasi sınırlar Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmelerle belirlenmiştir. Osmanlı Devleti'nden sonra bölgeye yerleşen İngiltere ve Fransa Ortadoğu'yu paylaşarak İngiltere Filistin, Irak ve Şarkü'l-Ürdün bölgelerinin manda yönetimlerini ele geçirirken Fransa da Suriye ve Lübnan mandalarını kendisine bağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan sömürgelelerin tasfiyesi ve bağımsızlık hareketleri çerçevesinde İngiltere ve Fransa bölgeden çekilince Ortadoğu bugünkü siyasi coğrafyasına kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetinden sonra Anadolu'yu işgale yönelen devletlere karşı Mustafa Kemal liderliğinde başlatılan Millî Kurtuluş Savaşı 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla neticelendi. Arap Yarımadasında teşekkül eden Suudi Arabistan 1932'de bağımsız krallık olurken Fransız manda idaresi altındaki Suriye 1930'da, Lübnan 1941'de şeklen de olsa bağımsızlıklarını kazandılar. İngiltere mandası altındaki Irak 1932 yılında bağımsızlığını elde ederken Şarkü'l-Ürdün 1946 yılında Ürdün Haşimi Krallığı adıyla bağımsız bir devlet olarak doğmuştur. Filistin mandasında ise, manda yönetimi sırasında buraya yönelen Yahudi göçü ve bir ulusal Yahudi yurdu oluşturma yönündeki İngiltere'nin sağladığı destekler dolayısıyla ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin sorunun üstesinden gelmemesi üzerine konu Birleşmiş Milletler'e götürülmüştür. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Kasım 1947'de Filistin'in Yahudiler ile Filistinli Araplar arasında iki ayrı devlete "taksim" edilmesi kararını almasından sonra 1948'de İsrail Devleti kurulmuştur. Arapların bu kararı tanımayarak Yahudilere ve İsrail'e karşı silahlı mücadele başlatmaları hâlâ sonuçlanmamış bir kaosu ve uluslararası sorunu ortaya çıkarmıştır. Bir asırdan daha uzun bir zamandır devam eden bu sorun sadece bir bölge sorunu değil 20. yüzyıldan günümüze intikal eden en önemli uluslararası sorun olma özelliğini korumakta olup bu sorunun Ortadoğu siyaseti üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmaktadır.

Arap Yarımadası'nın güneyinde ve Körfez bölgesinde bulunan ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve bölgenin siyasi coğrafyasının şekillenmesi Soğuk Savaş döneminde gerçekleşmiştir. Zeydi imamlar tarafından yönetilen ve bölgede büyük stratejik önemi bulunan Kızıldeniz'e girişi kontrol eden Yemen, İngiltere'nin nüfuzunda bağımsızlığını koruyan bir ülke olarak kalmıştır. Bu ülke 1958'de Suriye ve Mısır tarafından kurulan Birleşik Arap Cumhuriyetine katıldıysa da bu birliğin 1961'de dağılmasıyla bağımsız ayrı bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak 1962'de, bölgede İngiltere'nin himayesinde olan Aden'le Yemen arasında başlayan ve 1967'ye kadar devam eden iç savaş Kuzey ve Güney Yemen diye iki ayrı devletin kurulmasına yol açmıştır. Aslında Soğuk Savaş döneminin çatışma alanlarından biri olarak gelişen Yemen iç savaşı Sovyetler Birliği kontrolündeki Güney Yemen ve Batı yanlısı Kuzey Yemen olarak ülkenin ikiye bölünmesini sağlamıştır. Bu iki devlet Soğuk Savaş döneminin sona ermesinin ardından 1990 yılında birleşerek Yemen Cumhuriyetini kurmuşlardır.

Körfez ülkelerinden Kuveyt 1961’de, Birleşik Arap Emirlikleri 1971’de, Umman, Katar ve Bahreyn 1972’de İngiltere’den bağımsızlıklarını kazanarak Ortadoğu siyasi coğrafyasındaki yerlerini almışlardır.

Bölgenin önemli ülkelerinden İran, İngiltere’nin nüfuzuna girmiş olmakla birlikte bağımsızlığını korumuştur. 1882 yılında İngiltere’nin işgaline uğrayan Mısır 1922 ve 1936’daki antlaşmalarla bağımsızlık yolunda önemli kazanımlar elde etmesine rağmen tam bağımsızlığını 1956’da elde etmiştir.³

Ortadoğu siyasetinin genel özellikleri

Ortadoğu siyaseti ekonomi, kültür ve sosyal yapıdaki gibi çeşitlilik göstermektedir. Bölgenin belirgin özelliği olan geleneksel yapılarla modern yapıların bir arada olması ve aynı anda yaşama imkânı bulması, özellikle siyasi alanda daha belirgin olduğu görülmektedir. Ortadoğu denilince bu alanda öncelikle geleneksel monarşiler, şeyhlikler, demokrasi dışı rejimler, darbeler, tek kişi yönetimleri, askerî rejimler, tek parti yönetimleri veya aile diktatörlükleri akla gelmektedir. Bu alandaki ciddi farklılıklar, doğal olarak siyasi istikrarsızlıklara, bölgesel çatışmalara ve ciddi sorunlara yol açmaktadır.

Ekonomik kalkınmışlık ve modernleşme ile siyasi gelişmişlik arasında doğrudan bir ilişkinin varlığını belirlemek nispeten zor gözükmektedir. Zira ekonomik bakımdan kişi başına düşen millî gelirin yüksek, millî geliri yaratan sektörler içerisinde hizmetler sektörünün oransal olarak diğerlerine göre daha fazla ve sanayi sektörünün geliştiği ülkelerde buna paralel olarak siyasi yapının demokratik kurumlara sahip, katılıma ve temel hak ve özgürlüklere dayalı, siyasi hakların garanti altına alındığı demokrasiler olmadığı gözlenmektedir. Ne aktif siyasi katılım, ne iktidar ilişkilerinin rasyonelleşmesi, ne de sınırlı bir iktidar pratiğinin kurulmuş olması ve geleneksel yapıların restorasyonu anlamında bir siyasi gelişmişlik söz konusu değildir.

³ Ortadoğu’nun siyasi coğrafyasına ilişkin gelişmeler için bk. Davut Dursun, “Afrika/Tarih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, Cilt: I, s. 418-424; Davut Dursun, “Asya/Tarih/Sömürgecilik Dönemi ve Bağımsızlık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, Cilt:3, s. 530-533.

Monarşik Sistemler

Bölge ülkelerinden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Ürdün ve Umman feodal aileler tarafından yönetilen geleneksel monarşiler olarak varlıklarını sürdürmektedir. Suudi Arabistan'da Suudi ailesi, Bahreyn'de El-Halife ailesi, Katar'da es-Sani ailesi, Ürdün'de Haşimi ailesi ve Umman'da da Kabus ailesi iktidarı elinde tutmaktadırlar. Bunlardan Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman'dakiler birer mutlak monarşi özelliği gösterirken Ürdün'deki ise bir meşrutî monarşidir.

Ortadoğu'nun en küçük ülkelerinden 1800'lerin başından bu yana es-Sani ailesinin yönetimindeki Katar bir geleneksel monarşidir. Yakın zamana kadar modern anlamda bir anayasası dahi bulunmayan ülkede 1970 tarihli Geçici Anayasa yürürlükte bulunuyordu. Bağımsızlıktan sonra 1972 yılında gözden geçirilerek bazı maddeleri değiştirilen Geçi Anayasa'nın sürekli hale getirilmesi için 1999'da çalışmalara başlatılmış ve hazırlanan toplam 150 maddelik anayasa 29 Nisan 2003 tarihinde halk oyna sunulmuştur. Temel hak özgürlükleri garanti altına alan, ülkenin siyasi yapısını düzenleyen ve birinci maddesinde ülkenin "siyasi sistemi demokrasidir" hükmünü getiren yeni anayasayı seçime katılanların yüzde 96,6'sı kabul etmiştir. Halkın tarafından kabul edilmesinden sonra 8 Haziran 2004'te Emir es-Sani tarafından onaylanıp resmî gazete yayınlanan anayasa 9 Haziran 2005 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.

Katar Devletini 27 Haziran 1995'ten bu yana yöneten Emir Hamad bin Halife es-Sani yürütme gücünü elinde tutmakta ve kendisi tarafından atanan bakanlar konseyi yardımcı konumda bulunmaktadır. Devletin başı olan Emir bakanlar kurulunun yanı sıra kabul edilen anayasa ile üye sayısı 45'e çıkarılan Meclis eş-Şura'nın üçte bir üyelerini de atama yetkisine sahiptir. Yeni anayasaya kadar Meclis eş-Şura'nın üye sayısı 35 idi ve tüm üyeleri Emir tarafından atanmaktaydı. Anayasaya göre Meclis eş-Şura üyelerinin üçte ikisi doğrudan, genel ve gizli oyla yapılacak seçimlerle belirlenecektir. Seçimlere ilişkin hazırlıkların sürdürüldüğü Katar'da 2007 başlarında seçimlerin yapılması planlanmaktadır. Meclis eş-Şura'nın bünyesinde beş alt komisyon faaliyet yapmaktadır. Bunlar Hukuk ve Yasama İşleri; Finans ve Ekonomik İşle; Kamu Hizmetleri İşleri; İç ve Dış İşler ile Kültürel İşler ve Enformasyon komiteleridir.

Aslında Katar seçimlerden çok uzak bir ülke değildir. Her ne kadar yasama alanında danışma işlevi gören Meclis eş-Şura üyeleri

atama ile belirleniyorduyduysa da ülkede ilk seçimler Mart 1999'da Merkezi Belediye Konseyi'nin 29 üyesini belirlemek için yapılmıştır. Kuruluş tarihi 1950'lere kadar geriye giden Merkezi Belediye Konseyi'nin üyelerinin bir kısmı altmışlı yılların başlarından bu yana seçimle belirlenmekteydi. Danışma işlevi bulunan bu organın üyeleri en son Nisan 2003'te yenilenmiştir.

Demokratik tecrübenin az olduğu Katar'da 1999 yılından bu yana liberalleşme ve demokratikleşme yönünde önemli adımlar atılmış bulunmaktadır. Anayasanın halkoyuyla kabul edilmesi, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerin anayasa tarafından garanti altına alınması, anayasanın ülkenin siyasi sistemini demokratik olarak tanımlaması, güçler ayrılığı ilkesinin benimsenmiş olması bu konuda hatırı sayılır siyasi gelişmeler olarak not edilebilir.

Suudi ailesinin yönetimindeki Suudi Arabistan, Ortadoğu'daki geleneksel monarşi sistemine verilecek örnek ülkelerden biridir. Siyasi ve idari iktidarın bütün üst makamları Suudi ailesine mensup erkekler arasında paylaşılmıştır. Ülkede teknik olarak ne bir anayasa, ne de anayasa yerine geçen bir temel yasa metni vardır. Kur'an anayasa olarak mütalaa edilmekte ve devletin temel yasalarının İslami esaslara uygun olması zorunluluğu bulunmaktadır. Ülkede yakın döneme kadar herhangi bir seçim veya seçimle oluşmuş bir temsil kurumu söz konusu değildi. Sadece üyeleri kral tarafından atanan ve üye sayısı yeni kral Abdullah bin Abdülaziz es-Suud (göreve gelmesi: 1 Ağustos 2005) tarafından 150'ye çıkarılan ve sistem içinde danışma görevi bulunan Meclisu's-Şûrâ adında bir organ bulunmaktadır.

Meclisu's-Şûrâ'nın başkanını doğrudan kral atamaktadır. Hükümet Ekim 2003'te yerel ve bölgesel belediye konseyi üyelerinin yarısı ve Meclisu's-Şûrâ üyelerinin üçte birinin seçimle belirleneceğini ilân etmişse de Meclisu's-Şûrâ için henüz bir seçim yapılmamıştır. Ancak ülkedeki 178 belediye konseyi üyelerinin yarısı, Şubat 2005-Nisan 2005 arasında gerçekleştirilen seçimlerle belirlenmiştir. Böylece Suudi Arabistan ilk defa seçimle tanışmış ve yerel düzeydeki siyasal temsilcileri seçimle belirlemiştir. Kasım 2004'te seçmen kütüklerinin düzenlendiği ülkede 21 yaşını dolduran erkeklerin oy kullandıkları yerel seçimler Suudi toplumunu seçimle tanıştırmıştır. Bunun yanı sıra basın özgürlüğü alanında bazı açılımların olması, siyasi temsil ve

seçimler konusundaki bu gelişmeler Suudi Arabistan'ın liberalleşme yönünde ilerlediğini göstermektedir.

Körfez bölgesindeki yedi emirliğin birleşip bir federasyon teşkili ile doğan Birleşik Arap Emirlikleri'nin siyasi merkezi Abu Dabi'de toplanmıştır. 1971-1996 arasında Birleşik Arap Emirlikleri geçici bir anayasa ile yönetilmiştir. 1996 yılında yedi emirlik tarafından kabul edilen yeni anayasa devamlı niteliktedir. Anayasa ile birlikte yedi emirlikten biri olan Abu Dabi ülkenin siyasi merkezi olarak belirlenmiştir. Yeni anayasa göre her bir emirliğin yöneticilerinden oluşan Yüksek Konsey (Suprem Council), federasyonun en yüksek otoritesi olup federasyonla ilgili temel kararları ve politikaları belirleme yetkisine sahiptir. Burada emirlikler başkanlar veya veliahtlar düzeyinde temsil edilirler. Yüksek Konseyin yetkisi dışında kalan konular emirliklerin kendi yetkisindedir. Federal düzeyde yasama ve denetleme görevi 40 üyeli Meclisu'l-İttihadu'l-Vatani (Federal National Council)'nindir. Bu organın üyeleri iki yıllık bir süre için Yüksek Konsey tarafından belirlenmektedir. Emirlikler arasında nüfus büyüklüklerine göre üyeler paylaşılmıştır. Abu Dabi ile Dubai'nin yedi, Şarjah ve Rasü'l-Hayme'nin altı, Fuceyra, Ümmü'l-Kayvan ve Acman'ın dörder temsilcisi bulunmaktadır. Anayasal bir federasyon olan Birleşik Arap Emirliklerinde halkın katıldığı herhangi bir seçim ve temsili kurum bulunmamaktadır. Anayasal bir sistem olmakla birlikte siyasi temsil ve seçimin bulunmaması ciddi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Irak'ın emelleri ve işgali nedeniyle uluslararası sorun haline gelen Es-Sabah ailesinin kontrolündeki Kuveyt'te geleneksel monarşi sistemlerinden biridir. Ancak 1991'deki Körfez Savaşından sonra uluslararası baskı ve yönlendirmeler nedeniyle demokratikleşme yönünde bazı adımlar atılmıştır. Bununla birlikte henüz çağdaş standartlarda bir demokratik sistem oluşmuş değildir. 1962'de kabul edilmiş anayasa ile yönetilen ülkede bütün siyasi ve idari iktidar odakları Sabah ailesinin tekelinde toplanmıştır. Üyeleri seçimle belirlenen 50 üyeli Meclisu'l Umma yasama meclisi olarak görev yapmaktadır. İlk parlamento seçimleri 1963'te son seçimlerse Haziran 2003 yılında yapılmıştır. Siyasi partilerin yasak olduğu Kuveyt'te son seçimlerde oluşan Mecliste muhalifler çoğunluğu ele geçirmişlerdir. Üyelerin 21 İslamcı, 14'ü hükümet destekli, 3'ü liberal ve 12'si de bağımsızdır. Meclisu'l Umma'nın ülkenin demokratik hayatında önemli yeri bulunmaktadır. Ülkede siyasi partilerin örgütlenmelerine izin verilmediğinden siyasette çeşitli siyasi gruplar etkili olmaktadır. Hükümet üyeleri Meclisin

tabii üyeleridir. Kralın Mayıs 1999'da kadınlara da seçme hakkı dahil bazı haklar tanındığını açıklaması bölge siyaseti için önemli bir adım olmuştur. Kuveytli kadınların seçme ve seçilme hakkı bulunmakta ve bu özelliğiyle bölge ülkelerine örnek oluşturmaktadır. Körfez ülkeleri arasında sadece Kuveyt'te üyeleri seçimle belirlenmiş bir yasama organının bulunması altının çizilmesi gereken önemli bir gelişmedir.⁴

Ortadoğu'nun en küçük ülkelerinden biri olan Bahreyn de bir anayasal monarşidir. 2001 yılında yapılan referandum ile kabul edilen yeni anayasaya göre çift meclisli bir sistem getirilmiştir. Millî Meclis'in 40 üyeli Şûrâ Konseyi üyeleri kral tarafından atanmakta iken yine 40 üyeli Temsilciler Konseyi'nin üyeleri ise genel oyla halk tarafından belirlenmektedir. Ülkede siyasi parti yasak olduğundan parlamentodaki üyeler herhangi bir partiye mensup değildirler. 25 Aralık 2002 tarihinde yapılan seçimler sonunda parlamentoya seçilen üyelerin 21'i bağımsız, 9'u Sünni İslamcı ve 10'u da diğer eğilimlere mensupturlar. Başbakan kral tarafından atanmakta olup hükûmetin parlamento önünde bir sorumluluğu bulunmamaktadır. 1783'ten bu yana Bahreyn'in yönetimi El-Halife ailesindedir. Mayıs 1999'da göreve gelen şu andaki kral Şeyh Hamad bin İsa El-Halife ülkeyi demokratikleştirme yönünde bazı önemli adımlar atmıştır. 14-15 Ocak 2001'de referandumla Millî Şart'ın kabul edilmesi, 14 Ocak 2002'de anayasada bazı değişikliklerin yapılarak yürürlüğe sokulması, 24 Ekim 2002 tarihinde belediye ve Millî Meclis seçimlerin yapılması gibi gelişmeler gösterilebilir.

Ortadoğu'nun bir diğer anayasal monarşi sistemiyle yönetilen ülkesi iktidarın Haşimi ailesinin elinde tuttuğu Ürdün'dür. 1952 tarihli anayasa ile yönetilen Ürdün'de çift meclisli bir yasama organı bulunmaktadır. Millî Meclis'in (Meclisu'l-Umma) Senato olarak görev yapan Meclisu'l-Ayan'ın üyeleri (toplam 55 üye) kral tarafından atanmaktadır. 110 üyeli Temsilciler Meclisi'nin (Meclisu'l-Nuvvab) üyeleri ise halk tarafından genel oyla ve nispi temsille seçilmektedir. Temsilciler Meclisi'nde altı sandalye kadın üyelere tahsis edilmiştir. Kadınların seçme ve seçilme hakları bulunmaktadır. En son seçimler 17 Haziran 2003 tarihinde yapılmış ve bağımsız eğilimliler % 89,6 gibi ezici bir temsil oranıyla meclise girmişlerdir. Bunlara karşılık İslamcı Eylem Cephesi ise oyların yüzde 10,4'ünü alarak 18 sandalye ile temsil edil-

⁴ International Marketing Data and Statistics 2001, London, Euramonitor, 2000, s. 96.

mişlerdir. Ülke yönetiminde kralın rolü büyüktür. Temmuz 1992'de siyasi partilerin faaliyetlerine izin verilmekle beraber Temsilciler Meclisi seçimlerinde yaşanan gelişmeler nedeniyle bazı partiler seçimleri boykot yoluna gitmişlerdir. Siyasi partiler arasında Millet Partisi, Arap Vatan Partisi, Ürdün Demokratik Halk Birliği Partisi, Millî Anayasa Partisi, İslami Eylem Cephesi, Millî Eylem Partisi, Sosyalist Baas Partisi gibi pek çok parti bulunmaktadır.⁵ Ayrıca Müslüman Kardeşler Teşkilatının toplum ve siyaset üzerindeki etkisi önemlidir.

Ortadoğu'nun monarşi sistemine sahip ülkelerinden biri de Umman'dır. Umman ne modern bir anayasaya, ne de tam yetkili siyasi temsil kurumlarına ve siyasi partilere sahiptir. Geleneksel yöntemlerle işleyen bir monarşi olmakla beraber 1996 yılında Sultanın yeni bir Temel Yasa'yı yürürlüğe koymasıyla birlikte demokratikleşme yönünde kısmi iyileştirmeler gündeme gelmiştir. Bu alanda Umman temel işlevleri danışma olan çift meclisli bir siyasi yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. 58 üyeli Meclisü'l-Devle'nin yalnızca danışma işlevi bulunmakta ve üyelerin hepsini Sultan/Kral tarafından atanmaktadır. Buna karşılık sınırlı yasama, yani yasa önerme ve danışma işlevine sahip olan Meclisü'l-Şûrâ'nin 83 üyesi olup bu üyeler kısıtlı oy uygulamasına göre oy kullanma hakkına sahip halk tarafından, dört yıllık bir süre için seçilmektedir. En son seçimler 4 Ekim 2003 tarihinde yapılmıştır. Her iki meclisin de yetkilerinin sınırlı olduğu ve Sultanın iktidarı üzerinde fazla bir güce sahip olmadığı belirtilmelidir. Halkın seçimi üzerinde son söz söyleme hakkı ve seçim sonuçlarını reddetme yetkisi yine de Sultana ait olmakla birlikte sistemin seçim, temsil vb. demokratik kurum ve uygulamalardan fazla uzak olmaması siyasal gelişme açısından önemli görülmelidir. 1970 yılından bu yana ülkenin başında bulunan Sultan Kabus bin Said El-Said, ülkesini hem ekonomi hem de siyasi alanda hızlı bir şekilde modernleştirme yönünde önemli adımlar atmıştır. 1981 yılında Danışma Meclisinin kurması, on yıl sonra bunu Meclisü'ş-Şura'ya dönüştürmesi, arkasından Devlet Konseyini teşkil etmesi, üyelerin seçimle belirlenmesi ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması gibi gelişmeler özellikle belirtilmelidir. Gelişmeyi yansıtmaması bakımından 1997 yılındaki seçimlerde toplam 51 bin kişi oy kullanma hakkına sahipken 2000 yılı seçimlerinde bu sayının 114567'ye yükselmiş olduğunu hatırlamakta yarar vardır. Yine 1997 yılında adayların sayısı 736, 2000 yılında ise 541 olmuştur. Bu adaylardan 1997'de 27 kişi, 2000 yılında ise 21 kişi kadın adaylardı ve

⁵ Bk. <http://www.cia.gov/cia/publications/factlook/geos/sa/htm#top>

her iki seçimlerde de ikiye kadın aday Meclisu'l-Şûrâ üyeliğine seçilmeyi başarmışlardır.⁶

Cumhuriyet sistemleri

Ortadoğu'da bulunan ülkelerden Mısır, Yemen, İsrail, Lübnan, Suriye, Türkiye, Irak ve İran birer cumhuriyet olmakla birlikte siyasi bakımdan gelişmişlikleri birbirinden farklılık göstermektedir. Siyasi pratiklerine bakıldığında Türkiye ve İsrail diğerlerine göre daha gelişmiş bir demokrasi olarak öne çıkarılarken Yemen'in de belli ölçülerde demokratik bir cumhuriyet olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Çağdaş Batı standartlarıyla karşılaştırıldığında en iyi konumda olanların Türkiye ile İsrail'in olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kurumsal olarak Yemen demokratik bir cumhuriyet olmakla beraber bu ülkede demokrasinin işleyişi ve standartları Batılı niteliklerden çok uzak gözükmektedir.

Ortadoğu'nun en sorunlu ülkelerinden olan Irak Cumhuriyeti, 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin giriştikleri işgale ve Saddam rejiminin sona ermesine kadar, tek partiye ve hatta tek kişiye dayalı bir diktatörlük olarak dikkat çekiyordu. Ulusal düzeyde tek temsili kurum olan 250 üyeli Meclisu'l-Vatani'nin tüm Irak halkının demokratik temsili ve ülkenin yönetiminde tek yetkili kurum olduğunu söylemek çok zordu. Zira kişi veya tek parti diktatörlüklerinin egemen olduğu sistemlerde vatandaşların farklı alternatifler arasında bir seçim yapma haklarının bulunmaması, önlerine konulmuş listeleri onaylamak mecburiyetinde olmaları demokrasiyle bağdaşabilir bir uygulama değildir. Belki cumhuriyet sistemi olarak fazla bir sorun olmasa da demokratik cumhuriyet söz konusu değildir. Son dönemde Irak'ta yaşanan gelişmeler kişi diktatörlüğüne ve ülkenin tek egemeni konumundaki Baas Partisine dayalı sistemin devam etmesini zorlaştırmıştır. 1991'deki Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler tarafından Irak'ın egemenlik açısından üçe bölünerek uçuşa yasak bölgeler oluşturulması Bağdat'taki siyasi iktidarın ülkenin tümü üzerindeki egemenliğini sınırlandırmış, ülkeyi fiilen bölmüştür. Kuzeyde Kürtlerin Kürdistan Demokratik Partisi ile Kürdistan Yurtseverler Birliği adlı siyasi partileri etken konuma gelmişlerdir. Mart 2003'te ABD önderliğinde Saddam rejimine son vermek için girişilen Irak'ı

⁶ Bk. The Economist Intelligence Unit, **Oman/Country Profile 2002**, London, 2002, s. 7.

işgal hareketi sonunda Baas yönetimi sona ermiş, ancak ülke tam bir kaosa sürüklenmiştir. Aslında Irak'ı özgürleştirmek, demokratikleştirmek gibi amaçlarla girildiği ileri sürülen işgal ülkede büyük bir yıkıma sebep olmuştur. Savaştan bu yana geçen zaman içerisinde Irak terör, kaos ve düzensizlik içerisinde bocalamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerin işgali altına giren Irak'ta yeni bir dönem başlamış oldu. Irak'ın işgali sadece bir "rejim değişikliği" değil aynı zamanda "Zorlu bir devlet inşası sürecine dönüşmüştür".⁷ İşgalden sonra devletin yeniden yapılandırılması yönünde atılan adımlardan en önemlileri yeni bir anayasa yapacak Meclis seçimlerin yapılması, yeni bir anayasanın hazırlanması ve halkoyuna sunulup kabul edilmesi, arkasından da kabul edilen anayasaya göre yeni seçimlerin yapılması olmuştur. 2005 yılında iki ayrı seçim ve bir referandum yapılmış ve yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Buna göre 15 Ekim 2005'te yapılan referandumla kabul edilmiş olan Yeni Irak Anayasası 139 maddeden oluşmakta ve Irak Cumhuriyetini "bağımsız ve egemen bir devlet", yönetim şeklini "demokratik, federal ve temsili (parlamentar) bir cumhuriyet" olarak tanımlamaktadır. 30 Ocak 2005'te yapılan seçimle 275 üyeli Geçici Millî Meclis üyeleri belirlenmiş oldu. Bunu takiben Geçici Irak yönetimi oluşturulmuş ve devlet kuruluşu süreci işlemiştir. 15 Aralık 2005 tarihinde Yeni Irak Anayasasına göre ülkenin tek meclisli yasama organı olan 275 üyeli Meclis Vatani için seçimler gerçekleştirilmiştir. Demokratik bir devlet olarak inşasına çalışılan Irak'ta siyasi partiler örgütlenmiş olup siyasi hayatta aktif rol üstlenmişlerdir. Ülke nüfusunun çoğunluğunu temsil eden Şiiilerin demokratikleşme ile birlikte etkin konuma geçecekleri ve Irak'ın yönetiminde önemli pozisyonlar elde edeceklerini tahmin etmek zor değil. Nitekim her iki seçimde de Mecliste çoğunluğu ele geçirmişlerdir. Ortadoğu'nun bir minyatürü olan Irak'ın siyasetinde pek çok faktör önemli roller oynamaktadır. İşgalle birlikte Amerika Birleşik Devletleri ve koalisyon güçlerinin yanı sıra ülke içindeki etnik ve sekter gruplar yeni yapılanmada önemli işlevler görmektedirler.⁸

1979'daki İslam Devriminden sonra monarşiye son verilip bir İslam Cumhuriyeti olarak doğan İran, temsile dayalı, seçimli ve ana-

⁷ Gökhan Çetinsaya, "Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye", **SETA Irak Dosyası: SETA Açılış Toplantısı**, Ankara, Dedeman Oteli, 2 Mart 2006.

⁸ Irak'ta işgal sonrası gelişmeler ve devletin yeniden inşa süreciyle ilgili gelişmeler için bk. Çetinsaya, adı geçen rapor.

yasalı bir cumhuriyet olmuştur. İslam Cumhuriyetinde siyasi otorite farklı organlar arasında paylaşılmıştır. 290 üyeli Meclis-i Şûrâ-yi İslamî halkın tek dereceli seçimle oluşturduğu bir yasama organıdır. Ülkede 1985'te yeniden açılmasına izin verilen siyasi partiler 1998 yılına kadar faaliyet gösterememişlerdir. Siyasal iktidar seçimle oluşmuş meclis, "rehberlik makamı" (Velayet-i Fakih) ve halkın genel oyu ile seçilen "devlet başkanlığı" arasında paylaşılmıştır. Meclis-i Şûrâ-yi İslamî'nin çalışmaları üzerinde önemli etkisi bulunan Şûrâ-yi Nigehban'ın üyelerini ve üst düzey devlet görevlilerini atama yetkisine sahip Velayet-i Fakih iktidarın önemli bir bölümüne hükmetmektedir.⁹ Aralık 1979'da kabul edilen anayasa 1989 yılında gözden geçirilerek bazı değişikliklere gidilmiş ve başbakanlık makamı kaldırılmıştır. Genel seçimle göreve gelen devlet başkanı aynı zamanda bakanlar kurulunun da başı durumundadır. 20 Şubat 2004'te yapılan genel seçimlerde muhafazakâr eğilimli üyeler mecliste çoğunluğu ele geçirmişlerdir. Bunun yanında Ağustos 2005'te gerçekleştirilen devlet başkanlığı seçimlerinde de muhafazakâr Mahmud Ahmedinejat oyların yüzde 62'sini alarak seçimi kazanmıştır. İran siyasetine statüko yanlısı ve Batı ile gerginlik politikasını sürdürmekten yana muhafazakarlarla liberalleşmeden ve Batı ile ilişkileri normalleştirmekten yana reformcu kesimler damgasını vurmuş gözükmektedirler. Halkın oyu ile gelen liberal eğilimli ve reformcu temsilcilerin öneri, genellikle temsil kurumları üzerindeki Velayet-i Fakih ve Şûrâ-yi Nigehban tarafından kesildiği gözlenmektedir.

Yakın döneme kadar tek parti ve tek kişi diktatörlüğü şeklinde nitelenebilecek bir siyasi sisteme sahip olan Suriye'de ismen de olsa birden çok siyasi parti, anayasa ve genel oyla belirlenen bir temsil sistemi mevcuttur. Teorik olarak iktidar kuvvetler ayrılığı ilkesine göre bölünmüştür. Temmuz 2000'de Hafız El-Esad'ın ölümünden sonra yerine Devlet Başkanı seçilen oğlu Beşar El-Esad, ülkesini dünyaya açma ve bazı alanlarda liberalleştirme yolunda bazı açılımlar gerçekleştirme çabasına girişti. İktidarın yürütme gücü devlet başkanı ve onun tarafından atanan başbakan ve bakanlar konseyindedir. Devlet başkanı yedi yıllık bir dönem için halk tarafından doğrudan seçilmektedir. Temelde siyasi iktidar devlet başkanı ve lideri bulunduğu Arap Sosyalist Baas Partisinin elindedir. Yasama gücünü temsil eden 250 üyeli Meclisü's-Şaab üyeleri doğrudan halk tarafından dört yıllı-

⁹ Bk. Yıldızhan Yayla, "Anayasa", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, Cilt: III, s.174-175.

ğına seçilmektedir. Aslında Suriye’de birden çok parti bulunmakla beraber sisteme egemen olan Baas Partisinin de yer aldığı Millî İlerici Cephe (National Progressive Front: NPF) adındaki altı partiden oluşan cephe'dir.¹⁰ Diğer partilerin sistemin işleyişinde fazla bir işlevinin bulunmadığı açıktır. Anayasa meclisteki sandalyelerin yarısını Baas Partisine garanti etmektedir. Bu bakımdan Baas Partisi her zaman meclisi denetimi altında tutabilmektedir. En son seçimlerin yapıldığı 2-3 Mart 2003'teki seçimler sonunda Meclisü's-Şaab'ın % 67 sandalyesini (167) Baas Partisi, geriye kalan % 33'ünü ise (83) bağımsız milletvekilleri elde etmişlerdir. Buna göre yasama erkini elinde bulunduran Meclisü's-Şaab'da üyelerin büyük çoğunluğu içinde Baas Partisi'nin yer aldığı Millî İlerici Cephenin etkin konumunda olduğu görülmektedir.¹¹

Irak'ın işgali sonrasındaki gelişmelerde Suriye demokratikleşmesi ve liberal bir yapı tesis etmesi yönünde ciddi baskılara maruz kalmıştır. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri bu yönde baskılarını artırmış ve 24 Nisan 2005'te Beyrut'tan çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır. Lübnan başbakanlarından Refik Hariri'nin öldürülmesinde (14 Şubat 2005) Suriye açıkça suçlanmakta ve bu olaya karışan yetkililerin yargılanması konusunda baskılara maruz kalmaktadır. Her ne kadar Suriye Beşar El-Esad döneminde sistemin dışı açılması, insan hakları faaliyetlerinin önemsenmesi ve serbestleştirilmesi yönünde bazı açılımlar yapmışsa da henüz sistemin otoriter niteliği ve temelde tek parti sistemi oluşu son bulmuş değildir.

1990'da kuzey ve güneyin birleşmesiyle kurulan Yemen çok partili ve çift meclisli bir cumhuriyettir. Yürütme erki yedi yıllık bir dönem için doğrudan halk tarafından seçilen devlet başkanı ile onun tarafından atanan başkanın başkanlığındaki hükûmete aittir. Devlet başkanı tarafından atanan 111 üyeli Şûrâ Konseyi yanında genel oyla halk tarafından seçimle belirlenen 301 üyeli Temsilciler Meclisi yasama erkini elinde tutmaktadır. Yemen'de çok partili sistem yürürlükte-

¹⁰ Millî İlerici Cephe'de altı parti yer almaktadır. Bunlar Arap Sosyalist Baas Partisi, Arap Sosyalist Birlik Partisi, Arap Sosyalist Partisi, Suriye Komünist Partisi, Birlik Sosyalist Partisi ve Birlik Sosyalist Demokratik Partisidir. (Bk. <http://www.cafe-syria.com/Government.htm>)

¹¹ Bu cephe içerisinde Baas Partisi, Arab Sosyalist Partisi, Sosyalist Birlik Demokrat Partisi yer almaktadırlar. Bunun dışında Arap Sosyalist Birlik Hareketi, Arap Sosyalist Parti, Sosyalist Birlik Demokratik Parti, Suriye Arap Sosyalist Parti ile Suriye Komünist Partisi gibi partiler de vardır. Bk. <http://www.cia.gov/cia/publications/factlook/geos/sa/htm#top>

dir. 27 Nisan 2003 tarihinde yapılan son genel seçimler sonunda parlamentoda altı siyasi parti temsil edilebilme hakkı elde etmişlerdir. Genel Halk Kongresi (el Mu'temeru'l-Şa'abi El-'Am) oyların yüzde 58'ini alarak 238 sandalye kazanmıştır. Parlamentodaki ikinci büyük parti 47 sandalye elde eden İslah (El-Tajmu El-Yemeni li'l-İslah) partisidir. Bunların yanında Hizbu'l-İştirakiye El-Yemeniye, El-Tantheem El-Wahdawi al-Sha'bi al-Nasseri ile Hizbu'l Baas el'Arabi el İştiraki adındaki partilerin de belli sayıda sandalyeleri bulunmaktadır. Ülkede yirmi üç siyasi parti faaliyette olmakla beraber mevcut mecliste altı parti temsil edilmektedir. Yemen'de İktidar partisi olan Genel Halk Kongresi ile dinî eğilimli İslah Partisi siyasi hayatta en etkili partiler olup diğer partilerin etkileri sınırlı kalmaktadır.¹²

1952'de darbe ile iktidara gelen C. Abdünnasır tarafından gerçekleştirilen devrimden bu yana bir cumhuriyet olan Mısır, uzun yıllara dayanan temsili sistem ve siyasi parti geleneğine sahip bir ülkedir. İktidar devlet başkanı, hükümet ve temsili kurumlar arasında paylaşılmış bulunmaktadır. Devlet başkanı, aynı zamanda ülkenin en büyük ve etkin partisi olan Millî Demokratik Partisinin de lideri olup yürütme erkini elinde bulundurmaktadır. Teorik olarak yürütme erki devlet başkanı ile başbakan arasında paylaşılmış gözükmeyle beraber pratikte yürütme devlet başkanının tekelindedir. Çok partili yarı başkanlık sistemi olarak tanımlanacak Mısır siyasi sisteminde başkan, genel halk oyu ile seçilmektedir. 14 Ekim 1981'den bu yana devlet başkanı koltuğunda oturan Hüsnü Mübarek, 7 Eylül 2005'teki son devlet başkanlığı seçimine kadar tüm seçimlere tek aday olarak girmiş ve kazanmıştır. Şubat 2005'te Başkan Mübarek, devlet başkanlığı seçimlerinde birden fazla adayın katılabileceğini açıklayarak ilk kez birden çok adayın katılımı ile bir seçimin yapılmasını gerçekleştirmiş oldu. Eymen Nur ve Numan Goma ile birlikte seçimlerde yarışan Mübarek oyların yüzde 88,6'sını alarak altı yıllığına yeniden devlet başkanı seçilmiştir. Devlet başkanlığı seçimine birden fazla adayın katılması, siyasi sistemin demokratikleşmesi yönünde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Mısır siyasi sisteminde yasama erkini iki meclis kullanmaktadır. Üyeleri halk tarafından genel seçimle beş yıllık bir süre için belir-

¹² Bk. The Economist Intelligence Unit, **Yemen/Country Report February 2003**, London, 2003, s.4-10; http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_parties_in_Yemen.

lenen Halk Meclisi (Meclisü'l-Şaab) toplam 454 sandalyeye sahip olup üyelerden 444'ü üç aşamalı bir seçimle halk tarafından belirlenirken 10 üye de başkan tarafından atama ile belirlenmektedir. Bunun yanında tamamen danışma işlevi gören 264 üyeli Meclisü'l-Şurâ'nın 176 üyesi halkoyu ile, 88 üyesi ise başkanın ataması ile belirlenmektedir. Altı yıllık süre için seçilen üyelerin yarısı üç yılda bir yenilenmektedir. Buna göre Mısır çift meclisli bir cumhuriyet olarak değerlendirilebilir. Ülkede çok parti sistem bulunmakla beraber genel seçimlerde ortaya çıkan tablo bir tür hakim parti sisteminin geçerli olduğunu göstermektedir. İktidardaki Millî Demokratik Parti seçimlerde her zaman büyük başarı kazanmakta ve muhalefet partileri fazla etkili olamamaktadırlar. Muhalefet partilerinin önüne konulan çeşitli engeller nedeniyle bu partiler seçimi çoğu kez boykot etmektedirler.¹³ Kasım-Aralık 2005'te yapılan son genel seçimler sonunda Halk Meclisi'nde Başkan H. Mübarek'in partisi Millî Demokratik Parti 311 sandalye elde ederken Yeni Wafd Partisi 6, Tagammu Partisi 2, bağımsızlar 112 sandalye elde etmişlerdir. Danışma Meclisinde de Millî Demokratik Partisinin kesin hâkimiyeti söz konusudur.¹⁴ Mısır'ın siyasi hayatında önemli etkisi olan Müslüman Kardeşler, otuzlu yıllardan bu yana devamlı baskı altında tutulmuş ve demokratik yollarla temsiline imkan tanınmamıştır. Ellili yıllarda lider kadrosunun yargılanması ve ağır cezalara çarptırılması bu İslamcı hareketin ortadan kalkmasını sağlamamıştır. Müslüman Kardeşlere mensup olanların son seçimlerde bağımsız olarak seçime katılıp meclise girmelerine göz yumulmuş olması ve devlet başkanlığı seçimlerine birden çok adayın katılması Mısır siyasetinin kısmi bir liberalleşme ve demokratikleşme eğilimi gösterdiği şeklinde değerlendirilmiştir.

Yarı demokratik bir ülke görünümü veren Lübnan da çok partili bir cumhuriyettir. 1926 Anayasasına göre laik bir Arap devleti olan Lübnan parlamenter rejimle yönetilen serbest ekonomik düzene sahip bir ülkedir. Uzun yıllar devam eden iç savaşı sona erdiren 1989 Taif Antlaşmasıyla anayasada gerçekleştirilmiş olan değişikliklerle ülke

¹³ Bk. **International Marketing Data and Statistics 2001**, London, Eromonitor, 2000, s.93.

¹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_parties_in_Egypt. Mısır'da faaliyet gösteren belli başlı partilerden şunların adlarını sıralamak mümkün: Millî Demokratik Parti ('Al'Hizb Al Watani Al Democrati'), Yeni Wafd Partisi (**Hizb al-Wafd-al-Jadid**), İlerici Millî Birlik Partisi (**Hizb al Tagammu' al Watani al Taqadommi al Wahdwawi'**), Arap Demokratik Nasırcı Parti, Liberal Parti (**Hizb al-Ahrar**) ve Yarın Partisi (**Hizb al-Ghad**).

günümüzdeki siyasi yapıya kavuşmuştur. Bu değişikliklerle ülkede çoğunluk durumundaki Müslümanların lehine bazı düzenlemeler yapılarak sosyal, dinî ve demografik yapıya uygun bir siyasi yapı tesis edilmiştir. Buna göre başbakan Sünni Müslümanlardan, Cumhurbaşkanı Maruni Hıristiyanlardan ve Meclis Başkanı da Şii Müslümanlardan seçilmektedir. Devlet başkanı altı yıllık süre için parlamento tarafından seçilmektedir. Böylece ülkenin yönetimi bu üç dinî grubun elinde bulunmakta ve Sünniler, Şiiiler ve Hıristiyanlardan oluşan "troyka" ülkeyi yönetmektedir. Yürütme erki ülkenin dinî temelli grupları arasında paylaşılmış ve bu yöntemle bir denge oluşturulmuştur. Siyasi partiler dini gruplar temelinde örgütlenmiş olup liderleri küçük siyasi ailelerin başındaki kişilerdir. 128 üyeli parlamento, genel oya dayalı dört yılda bir yapılan seçimlerle belirlenmektedir. Seçim kampanyaları siyasi platformdan çok aileler temelinde yürütülmektedir. Parlamento (Meclisu'l-Nuvvab; Assemblée National) üyelerinin yüzde 57'si Müslüman (Sünni % 25, Şii %25, Dürzi % 6, Alevi % 1'den az), yüzde 43'ü de Hıristiyan (Maruni % 23) olduğundan nispeten dengeli bir dağılım ve yapı söz konusudur.¹⁵ Mayıs-Haziran 2005'te Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesinden sonra baskılardan uzak olarak yapılan ilk seçimlerde öldürülen Refik Hariri'nin oğlu Said Hariri'nin başkanlığını yaptığı Sünni Müslüman, Dürzi ve Hrisiyan partilerden oluşan koalisyon parlamentoda çoğunluğu ele geçirmiş bulunmaktadır. Parlamentoda vekillerin siyasi eğilimler temelinde değil etnik-sekter temelde örgütlenmiş olmaları Lübnan siyasetinin en önemli özelliği değerlendirilmelidir.¹⁶

Eski başbakanlardan ve Lübnan siyasetinin önemli isimlerinden Refik Hariri'nin bir suikaste kurban gitmesi (14 Şubat 2005) ve olay nedeniyle gözlerin Suriye yönetimine yönelmesi 2005 yılındaki en önemli tartışma konusu olmuştur. Konu Birleşmiş Milletlere kadar

¹⁵ Bk. The Economist Intelligence Unit, **Lebanon/Country Profile 2002**, London, 2002, s.4-11; <http://www.cia.gov/cia/publications/factlook/geos/sa/htm#top>

¹⁶ Son seçimlerde partilerin parlamentoda elde ettikleri sandalye sayıları şu şekildedir: Future Movement Bloc 36; Democratic Gathering 15; Development and Resistance Bloc 15; Loyalty to the Resistance 14; Free Patriotic Movement 14; Lebanese Forces 6; Qornet Shewan 5; Popular Bloc 4; Tripoli Independent Bloc 3; Syrian National Socialist Party 2; Kataeb Reform Movement 2; Tachnaq Party 2; Democratic Renewal Movement 1; Democratic Left 1; Nasserite Popular Movement 1; Ba'th Party 1; Kataeb Party 1; independent 5.

(<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/le.html>;

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_political_parties_in_Lebanon)

götürülerek konunun soruşturulması için özel komisyon kurulmuştur. Bu tartışmalarda Suriye aleyhine başlayan gösteriler ve baskılar sonunda Suriye, Lübnan'daki askerlerini geri çekmek zorunda kalmıştır.

Batılı standartta çok partili demokratik bir cumhuriyet olan İsrail'in siyasal sistemi klasik bir parlamenter demokrasi özelliğindedir. Sembolik olarak yürütme erkini başbakanla paylaştan Devlet başkanı yedi yıllık bir dönem için parlamento (Knesset) tarafından seçilmekte olup sistemin işleminde fazla bir katkısı bulunmamaktadır. Doğrudan halk tarafından seçilen başbakan, yürütmenin en güçlü ismidir ve seçmenlerin yarısının oyunu alması gerekmektedir. Tek meclisli yasa organı, üyeleri dört yıllık için genel seçimle belirlenen 120 sandalyeli Knesset'tir.¹⁷ İsrail siyasi hayatına egemen olan muhafazakâr Likud ile sosyal demokrat eğilimle İşçi (Labour (*Ha-Avod*)) partileridir. Seçmenler siyasi partiler tarafından önerilen parti listesinden tercihlerini yapmakta ve ülke tek bir seçim bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bir partinin tek başına salt çoğunluğu elde etmesi genellikle çok zor olduğundan koalisyon hükümetlerinin kurulması ve görev yapması ciddi sıkıntılara yol açmaktadır. Parlamentoda on üç siyasi partinin temsil ediliyor olması siyasi istikrar açısından nasıl bir tablonun olduğunu göstermeye yeter.

Sonuç

Ortadoğu'nun siyasi yapısı ve genel olarak Ortadoğu siyasetinin gelişimi konusunda bazı sonuçların altını çizmek mümkün:

- Ortadoğu ülkelerinin siyasi yapıları ciddi bir çeşitlilik arz etmekte ve temelde cumhuriyet rejimleri ile monarşik rejimler şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilmektedir.
- Monarşik sistemler anayasal monarşi ve geleneksel monarşi şeklinde ikiye ayrılabilir. Anayasal monarşiler nispeten sınırlı ve anayasaya dayalı, temsili kurumlara sahip, halkın belli ölçüler içerisinde siyasal sürece katılabildikleri sistemlerken

¹⁷ 27 Ocak 2003 tarihinde yapılan son parlamento seçimlerinde oyların Likud Partisi yüzde 29,4, İşçi Partisi yüzde 14,5, Shinui yüzde 12,3, Shas yüzde 8,2, Millî Birlik yüzde 5,5 Meretz yüzde 5,2, Birleşik Tora Yahudiliği yüzde 4,3, Millî Dini Parti yüzde 4,2, Eşitlik ve Barış için Demokratik Cephe yüzde 3,0 ve kalanı da diğer çok sayıda küçük partiler almışlardır. Bk. <http://www.cia.gov/cia/publications/factlook/geos/sa/htm#top>

geleneksel monarşiler ise belli ailelerin iktidar tekeliyle ellerinde tuttıkları, iktidarı toplumun başka kesimleriyle paylaşmadıkları, halkın siyasi sürece katılımının söz konusu olmadığı sistemlerdir. Bu tür sistemlerde iktidarı sınırlandıran bir anayasadan çok geleneksel yapı ve kurumlar öne geçmektedir. Geleneksel monarşilerde modern siyasi sistemlerin en belirgin niteliğini oluşturan temsil olgusu bulunmamakta veya çok sınırlı bir çerçevede ve çoğu yerde de danışma işlevini yerine getirecek şekilde işlev görmektedir.

- Suudi Arabistan ve Katar'da anayasaya dayalı bir sistem söz konusu değilken Birleşik Arap Emirlikleri bölgenin tek federatif sistemini oluşturmaktadır.
- Cumhuriyet sistemine sahip ülkelerde standart bir yapının söz konusu olmadığı gözlenmektedir. Bölge ülkelerinden İran, Irak ve Mısır genel olarak Soğuk Savaş yıllarında farklı tarihlerde gerçekleşen darbe veya inkılâp sonrasında cumhuriyet sistemini kurmuşlardır. İran'da 1979'da Pehlevi monarşisi, Irak'ta 1958'de Haşimi monarşisi, Yemen'de 1962'de imamlık yönetimi, Mısırdaki da 1953'te Hidiv monarşisine son verilerek cumhuriyet sistemine geçilmiştir.
- İsrail, Lübnan, Suriye ve Türkiye başından beri cumhuriyet şeklinde örgütlenen sistemlere sahip olmuşlardır. Bu devletlerde devlet veya cumhurbaşkanları ulusal parlamentolarca veya doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Türkiye, Mısır, Suriye, Irak, İsrail ve Lübnan'da cumhurbaşkanları ulusal meclislerce seçilirken İran ve Yemen'de devlet başkanları doğrudan halk tarafından seçilmektedir.
- Cumhuriyet sistemlerinden Irak'ta iktidar, 2003 yılında ABD ve müttefiklerinin işgaline kadar, ülkenin tek siyasi partisi olan Baas Partisinin elinde bulunmaktaydı. Yeni dönemde demokrasinin kurulması yönünde çabalar sürdürülmektedir. Halkoyu ile kabul edilen yeni Irak Anayasası, Irak Cumhuriyetinin yönetim şeklini "demokratik, federal ve temsili bir cumhuriyet" olarak tanımlamıştır. Birden çok siyasi partinin katılımı ile gerçekleştirilmiş olan seçimler devletin inşası yolunda önemli bir gelişme olmuştur.

- İran'da ise siyasi partilerin örgütlenmelerine yeni izin verilmiş ve henüz ülke yönetiminde etken birer kurum olarak kurumsallaşabilmiş değildirlere. Yürütme gücünü elinde tutan halkoyu ile seçilmiş cumhurbaşkanının üzerinde yer alan kurumlar, sistemin demokratikliğini sorgulanır kılmaktadır. İran'da sistem statüko ve sertlik yanlısı muhafazakarlarla reform ve Batı ile ilişkileri normalleştirme yanlısı liberal eğilimler arasındaki rekabete sahne olmaktadır.
- Türkiye, İsrail, Mısır, Yemen ve Lübnan'da birden çok siyasi parti bulunmakta ve ülke yönetiminde önemli roller oynamaktadırlar. Ne var ki her bir cumhuriyette partilerin Batılı standartlarda örgütlendikleri, siyasi hayatta etken oldukları ve demokratik bir ortamda işlev gördüklerini söylemek çok zordur.

- Mısır ve Suriye'de bir tür tek parti sistemini çağrıştıran hakim parti sistemi, Lübnan'da dinî topluluklar ve belirli aileler temelinde örgütlenmiş bir parti sistemi, Türkiye'de de dar bir çerçevede görev yapmak mecburiyetinde bırakılan ve birbirleriyle benzer nitelikler gösteren ılımlı çok parti sistemini çağrıştıran bir parti sisteminin olduğu gözlenmektedir.

Ortadoğu ülkelerinin siyasi sistemleri her ne kadar çeşitlilik ve büyük farklılıklar gösterse de hepsinde ortak olan şu ki modern dönemde hem monarşi hem de cumhuriyet sistemlerini sınırlandırmaya yönelik anayasacılık hareketleri ile halkın siyasi süreçlere katılımını sağlamaya yönelik temsil ve danışma kurumlarının oluşumu azımsanmayacak bir gelişme göstermiştir. Gelişmiş demokratik siyasi sistemlerin en temel kurumları olan seçimler ve partiler yönünde giderek artın bir eğilim öne çıkmaktadır. Anayasasız, seçimsiz ve partisiz çok az ülke kalmıştır ve bu ülkeler de demokratikleşme yönünde ağır bir iç ve dış baskı altındadırlar.

- Bölgedeki ülkelerde görülen temsili veya danışma kurumları adlarında öne çıkan "şûrâ", "meclis" gibi kavramların geleneksel ve kültürel bir dayanağa sahip olduğu belirtilebilir. Bölgede egemen İslam kültüründe "meşveret" ve "şûrâ"nın tavsiye edilmiş ideal bir davranış formu olması, bölge ülkelerinin temsili sisteme geçmelerinde yönlendirici ve cesaretlendirici bir role sahip olduğu söylenebilir.

- Son yıllarda bölgedeki farklı ülkelerde yapılan seçimlerde İslami değerlere ve yerli reflekslere önem veren siyasi kadroların öne geçmeleri, seçimleri kazanıp parlamentolarda temsil edilmeleri Ortadoğu siyasetinin geleceği ve demokratikleşmenin eğilimi hakkında bazı ipuçları verdiği düşünülebilir. Mısır'da Müslüman Kardeşlerin parlamentoya girmeleri, Lübnan'da Hizbullah'ın elde ettiği başarı, Filistin'de Hamas'ın halkın büyük çoğunluğunun oyunu alarak seçimi kazanması, Irak'ta Birleşik Irak İttifakı'nın seçimlerde oyların neredeyse yarısını alıp mecliste çoğunluğu ele geçirmesi bölge siyasetinin yöneldiği ana referans hatlarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ortadoğu siyaseti, en azından bir asırlık zaman periyodundaki gelişmelerle değerlendirildiğinde geleneksel feodal siyasal yapılardan modern temsili yapılara doğru evrilmektedir. Modernleşme nispeten ağır yürümekle beraber değişimin yönünün temsili sistemlere, sınırlı anayasal yapılara ve halkın aktif katılımına dayalı süreçlere doğru olduğu görülmektedir.